

KAPRONCZAY KÁROLY
„Magyar-lengyel orvosi kapcsolatok 1945-ig”c.
AKADÉMIAI DOKTORI PÁLYÁZATÁNAK
B Í R Á L A T A

Folke Henschen, a stockholmi Karolinska Intézet nagyhírű *pathológus* professzora szerint „*az emberiség története azonos betegségei történetével*” (1934). E bölcs mondás érvényessége – *mutatis mutandis* – a nemzetek, sőt több nemzet által benépesített *birodalmak* történetére is kiterjed.

A magyar és a lengyel nemzet történelmi kapcsolatainak eredete még a honfoglalás előtti korba nyúlik vissza. Közel egy időben történt a lengyel és a magyar un. honfoglalás, csaknem egy időben a keresztség felvétele. A lengyelek bölcs uralkodói korán felismerték az iskolák, különösen az egyetemek történelmi jelentőségét. Szerencsésebb helyzetben voltak, mint mi, ennek köszönhetik, hogy *Ulászló* királyuk alatt (1306-1333) Lengyelország virágkora vette kezdetét: fia, *III.Kázmér* király Krakkóban 1364-ben már valódi egyetem alapjait is megvetette. Veje és a lengyel trónon utóda *I.(Nagy) Lajos* magyar király ugyancsak tervbe vette Pécssett hasonló egyetem alapítását, de *V. Orbán* pápa - aki a *Szilveszter* pápa által adományozott koronát elfogadó magyar királyt hűbéresének tekintette - 1367-ben kelt levelében – Bécstől és Krakkótól eltérően - Pécssett csak jogi fakultás kialakításához járult hozzá, orvosihoz azonban nem. A pécsi egyetem-kezdemény *Nagy Lajos* király halála után válságba került, majd elenyészett, a krakkói egyetem viszont 1400-ban, *Jagelló Ulászlónak* köszönhetően orvosi karral kiegészülve, megkezdhetette az országot ért számos megpróbáltatás között máig tartó eredményes működését.

Bírálatra kapott MTA doktori értekezésében a Jelölt tk. az *Anjou* házból származó *I. (Nagy) Lajos* királyunk (1326-1382) „három tenger mosta partok között elterülő”, hazánkat és Lengyelországot egyaránt magában foglaló hatalmas birodalmának mint régióknak sorsát vizsgálta – felsőfokú lengyel nyelvismeretének birtokában *eredeti lengyel forrásművekre* építve - *orvostörténelmi* szempontból. Ezt azért kell így hangsúlyozni, mert pl. *Neményiné Tahyn Emma* kandidátusi értekezésében (1994) az *Anjou*- és a *Zsigmond* kor orvostörténetének csupán magyar vonatkozásait taglalta. Az értekezésben felsorolt szakirodalmi adatokból az is kiderül, hogy a lengyel-magyar kapcsolatokat köztörténetészek, vallástörténetészek, hadtörténetészek, kultúr-, irodalom-, zene-, képzőművészet- és egyéb történetészek – a felsőoktatás-, pontosabban az egyetemtörténetészeket is beleértve - mind külön-

külön, a maguk speciális szakterülete oldaláról és céljai figyelembe vételével vizsgálták. Disszertációjában a Jelölt, az orvostörténelem történész képesítésű kutatója a lengyel-magyar kapcsolatokat most az orvostörténelem tükrében a *correlációs medicohistori* módszerével tette vizsgálata tárgyává. Megemlítem, hogy ezirányú működését a hazain kívül számos lengyel szakmai és állami kitüntetés kiérdemlése jelzi.

1/ Formai észrevételek:

A tájékozódást az értekezés elején közölt tartalomjegyzék teszi jól áttekinthetővé. Az összeállításhoz felhasznált lengyel és magyar nyelvű forrásművek felsorolása után „kapcsolattörténetek”; „orvostörténeti források”; „orvostanhallgatók és a krakkói egyetemi orvostképzés magyar vonatkozásainak” címmel bemutatott ismertetését követően a magyar királyok lengyel orvosainak-, majd a XVII.-XVIII.sz. egészség- különösen járványügyének ismertetését olvashatjuk, mindegyiket külön-külön csoportosított lengyel és magyar szakirodalmi adatok alapján. Ezt követően a *Rákóczi* kor, majd *Mária Terézia*-, ill. birodalmi főorvosának, az orvostképzés nagy reformátorának: *van Swieten* korának bemutatása kapcsán, kiemelten orvostörténeti szempontból a XIX. sz. lengyel és magyar orvostörténeti oktatásának helyzetét tárja elénk. A '48-as magyar szabadságharc lengyel orvosairól készült, ugyancsak lengyel forrásokra is épített ismertetés és a dualizmus éveinek orvosi- orvostképzési kapcsolatainak megvilágítása után - „az orvostörténetírás új korszakaként” - a két világháború közötti időszak történetéről értekezik. Külön kiemelt hangsúllyal ismerteti a *lengyel menekültek* magyarországi orvosi ellátásának szakirodalmát, majd rátér a gyűjtött anyag részletes feldolgozására ill. bemutatására

A továbbiakban a *peregrinatio* (külföldi „egyetemjárás”) kapcsán ismerteti a krakkói egyetem magyar orvostanhallgatóit, azok oktatóit, tankönyveit, majd Gdansk és Bécs egyetemén a magyar és lengyel hallgatók helyzetét.

A XIV-XVI.sz. orvosi kapcsolatairól szólva ismerteti *Nagy Lajos*, *Ulászló* király, *Hunyadi János* udvari orvosait, *Hunyadi László* és *Hunyadi Mátyás* nevelőjét, *Mátyás* király udvari orvosát, II. *Ulászló* udvari orvosának működését, *Zsigmond* lengyel király magyar orvosának, *Izabella* királynő lengyel orvosainak, a krakkói egyetemen a XVI. sz.-ban tanult és híressé vált magyar orvosok működését, majd külön fejezetet szentel *Báthori István* korának orvostörténeti szempontból történő ismertetésére és bemutatására. Részletesen tárgyalja *Báthori* lengyel király betegségét, bemutatja orvosait, az uralkodó élete utolsó napjait; orvosainak szakmai vitáját őrző levelezését, majd rátér a XVII.-XVIII. sz. magyar-

lengyel orvosi kapcsolatainak részletezésére, külön kiemelve a *Rákóczi* szabadságharc egészségügyi viszonyainak lengyel vonatkozású momentumait.

A XVII-XVIII.sz. közös járványügyi intézkedéseinek-, egyetemi reformjainak-, az orvostörténeti oktatás helyzetének-, majd a '48-as magyar szabadságharcban lengyel orvosok szerepének bemutatása után a dualizmus- és a két világháború közötti kor orvosi kapcsolatainak-, végül a II. világháború idején Magyarország által befogadott lengyel menekültek egészségügyi körülményeinek, orvosi ellátottságának részleteit tárja elénk.

Külön cím alatt tárgyalja a *kalendariológia* hazai történetének lengyel vonatkozásait, majd rátér a magyar- és a lengyel orvosi oktatás, orvosi ellátottság és egészségügyi-járványügyi viszonyok XVIII.sz.-i történetének ismertetésére.

Kitekintés és a Jelölt e témakörből megjelent magyar és eredeti lengyel nyelvű publikációi zárják a dupla sorközzel írt 219. oldal terjedelmű, szépkiállítású, aranybetűs fekete kemény kötésben készült kötetet.

A fejezetek egyes részei arányukban megfelelők; szövegük olvasmányos, gazdag lengyel és magyar jegyzetapparátus segít egyrészt az elmondottak helyességének megítélésében, másrészt a további tájékozódásban.

Helyesírási hibák: 15. oldal: *Mayer Kolozs* keresztnéve nem Árpád, hanem *Ferenc*; 22. oldal: *Szádeczky K. Lajos*, az MTA r. tagjának neve így félreérthető, mert nem Károly, hanem dupla nevű, *Szádeczky Kardoss Lajos*,

Legjobb ismereteim szerint a 115.old. említett *Stanislaw Antoni Poniatowski*, Lengyelország utolsó királya „o” -val és nem „a”-val írta nevét.

2/ Tartalmi észrevételek:

Előre bocsátom, hogy legújabb kori történetíróink I. *Lajos* királyunk uralkodását, különösen sikereit igyekeztek „átértékelni” és őt a „Nagy” *epitheton ornanstól* megfosztani. Ez a politikai indíttatású szemlélet - szerencsére - az orvostörténészekre nem terjedt át, ezért őt - lengyel barátainkkal együtt - továbbra is Nagynak tiszteljük.

E kor magyar-lengyel kapcsolatainak – ha nem is orvostörténelmi-, de koránál fogva egymagában is - emlékezetes relikviája a *Lengyel Biblia*. Erről a becses lengyel nyelvtörténeti emlékről tudjuk, hogy *Nagy Lajos* királyunk leánya *Hedvig* feleségül ment II. *Jagello Ulászló* lengyel királyhoz és fordíttatta lengyelre a latin nyelvű Vulgatát. A korai lengyel nyelvemléknek számító fordítás munkája 1390-ben kezdődött, de *Hedvig* meghalt, ezért csak a király következő IV.felesége *Zsófia* királyné alatt fejeződött be 1455-ben. –

Zsófia királyné halála (1461) után a Biblia *Jagello Kázmér* király felesége: *Erzsébet* ausztriai főhercegnő tulajdonába került, de a királyi könyvtár kincsei között őrizték. Ő utána I. *Zsigmond* király felesége *Zápolya Borbála* örökölte, innen kalandos úton, könyvkereskedőkön keresztül jutott a lengyelek első nyomtatott Bibliája *Comeniussal* Sárospatakra. A díszes kiállítású kódexet itt tartották külön tárlóban, mutogatták látványos idegenforgalmi nevezetességgént és őrizték 1945-ig, amikor is a szovjet csapatok hadizsákmányként vitték magukkal Nizsnij Novgorodba.

Megjegyzem, hogy a disszertáció könyv alakban megjelentetése esetén említést érdemelne *Kopernicus* hatása. A *heliocentrikus* világnézetet felismerő és az asztrológiát áltudományként elutasító zseniális lengyel tudós ugyanis – egyéb ismeretei mellett – orvosdoktor is volt; a lengyel orvostörténészek ünneplik is *Kopernicus medicus*t, aki jó barátságban volt a járványos betegségek kialakulásáról táplált addigi elképzeléseket megváltoztató *Fracastoro*-val. Személyes ismeretségük és gyakori eszmecseréjük hozzájárult az orvostudományból az asztrológiai hiedelmek eltávolításához és a „contagium-elmélet” megalkotásához az *epidemiologia* tudományának kialakításához.

A *kalendariológiai* irodalomhoz kapcsolva említést érdemelne, hogy a „Krakkói Kalendáriummal” emlékezetessé vált *Benczédi Székely István Weszpréminek* volt apósa, Erre a korra esik a ma *kiütéses typhusként* ismert „tábori láz” *pestistől* és „hasi hagymáztól” (*hastyphustól*) való elkülönítése és „*morbis hungaricus*” néven önálló járványos betegségkénti leírása. A bírálatra kapott értekezésben – úgy érzem – a terjedelem még megengedett volna néhány sort arról a tényről, hogy a török-, a harmincéves-, a napóleoni-, és az I. világháborúban éppúgy, mint a Rákóczi szabadságharc idején százezrek halálát okozó járvány a legtöbbször Galícia felől érkezett Magyarországra és rajtuk keresztül tört Európára.

Ha a járványosan pusztító betegségek történetét nem is, a *járványtörténetírók* között *Adami Pál* nevének és működésének említését mégis hiányolni lehet. *Adami Pál* magyar származású, Bécsben *van Swieten* tanítványaként promoveált orvosdoktor ugyanis a krakkói egyetem orvosi karán újonnan szervezett állatgyógyászati tanszékre nyert kineveztetésével nem csak a lengyel egyetemi állatorvosképzésnek lett első professzora, hanem „*Bibliotheca loimica*” (*λοιμός* (gör.) = ragály, dögvész) címmel összeállított *járványtörténeti* bibliográfiájával az *epidemiologia historiografusaként* is beírta nevét az orvostudomány történetébe.

Báthori korát említve, jelezni kellene, hogy a mohácsi vész után három részre szakadt országunkban Erdély nem Magyarország része-, hanem önálló fejedelemség volt, tehát *Báthori* nem Magyar-, hanem Erdélyország fejedelméből lett Lengyelország királya.

Hiányolható horehowiczi *Dudith András* (1533-1589) említése, aki ugyan nem volt orvos, de levelezett korának jelentős orvosaival, közöttük a magyar *Jordán Tamással*, *Zsámboki Jánossal*, *Mélius Juhász Péterrel* és ezáltal érezhetően befolyásolta korának orvosi szemléletét. Ezeket a leveleit a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára őrzi.

Ugyancsak hiányolható a nálunk „*Martinovics-féle összeesküvés*” néven elhíresült és a magyar jakobinusok bebörtönzésével, sőt néhányuk kivégzésével végződő szervezkedés kapcsán a politika középpontjába került *Lembergi Egyetem* említése, amelynek orvosi kara ugyan nem volt, de keretei között *kirurgusokat* (seborvosokat) képző tanintézet működött. A disszertáció esetleges könyvvé formálódása esetén e hiány pótlását is érdemesnek látszik megfontolni.

A '48-as szabadságharc lengyel résztvevőivel együtt helyesen említi az 1863. évi un. „januári” lengyel szabadságharc magyar résztvevőit. Nem köztudott ugyanis, hogy ebben a felkelésben a lengyelek 20.000 főt kitevő seregében a külföldi résztvevők közül a magyar harcosok voltak a legtöbben: számuk az 500-at is elérte. Közöttük – természetesen - volt hősi halott és számos sebesült; őket nyilván lengyel kórházakban lengyel orvosok kezelték. Sok magyar résztvevőt név szerint is ismerünk, így tudjuk, hogy pl. neves természetbúvárunk *Herman Ottó* is közéjük tartozott.

Tény, hogy az I. világháborúban politikailag még nem létezett Lengyelország, történelmileg azonban éppúgy, mint föld- és néprajzilag nagyon is valóság volt:: Rava ruska, *Przemysl* ostroma, a Rokitnói mocsarak, a Gornice-tarnovi áttörés, a limanovai csata, a Toporonc melletti un. Haláldombnál vívott véres ütközet: mind feledhetetlenek a magyar történelemben. A keletgalíciai fronton zajlott csatákban a magyar honvédek hősiességét kiemelő hadtörténészek alig-alig számolnak be arról, hogy a hatalmas ember-veszteségek mellett a borzalmas sebesülések legnagyobb részét *kézitusa* okozta. A hősi halottak elszomorítóan magas számadatait nem említve, a kórházak megteltek sebesültekkel, az ország hadirokkantakkal; Jelölt kiemeli, hogy a magyar *Herczeg Árpád* itt került kapcsolatba a lengyel *Szumowskyval* és lett orvostörténész. Ehhez hozzátehetjük, hogy a súlyos sebesülteket operáló tábori orvos *Péterfi Tibor* számára ekkor vált világossá, hogy primitív tábori deszka-bódékban sokszor akár ágyútűzben, érzéstelenítő és sterilizáló szerek hiányában végrehajtott kegyetlen műtéteket csupán azért kellett elvégezni, hogy az így rehabilitált sebesülteket a fronton reájuk váró biztos halálba visszaküldjék. Ezért ábrándult ki a „katonaorvosi gyógyításból” és ment a háború után külföldre, ahol kutató orvosként a mai sejtoperációt lehetővé tevő, sőt a *génmanipulációnak* utat nyitó *mikromanipulátorával* vált híressé. A már régóta pusztító *kiütéses typhustól* - amelynek okozóját saját halála árán

ekkor fedezte fel *Stanislaus von Prowazek* (1915) - ekkor különítették el új betegségként a *wolhyniai lázat* (1914), (lövészárokláz), amelynek kórokozóját, terjedésmódját és járványtanát csak a legutóbbi években tisztázták.

A fronton a fegyverekkel-, a hadifogoly táborokban az embertelen körülményekkel vállvetve pusztító fertőző és paraziták betegségek (*kiütéses typhus, dysenteria, tetvesség* stb.stb.) történelemformáló jelentőségét felismerve vált kórboncnokból infektológussá *Johan Béla*, aki az I. világháború előtt és alatt terjedő járványos betegségek ellen létrehozott Varsó-Krakkó-Prága-Budapest-Zágráb-Belgrád vonal, mint *cordon sanitaire* mentén felállított Közegészségügyi Intézetek közül a budapesti Országos Közegészségügyi Intézetet vezető pozícióba emelte, miközben lengyel kollegáival is kitűnő kapcsolatot és együttműködést épített ki.

3/ Érdemi észrevételek

A feldolgozásnak Jelölt által alkalmazott módja új és figyelemre méltó. A *köztörténészek* ugyanis – hagyományosan - az uralkodók, hadvezérek és hódító- ill. vesztes háborúk-, a *társadalomtörténészek* a társadalmi-politikai-gazdasági viszonyok-, a *művészetek*-, a *filozófia*-, az *egyház- és vallás*-, az *egyetemes művelődés*-, stb. történetírói az egyetemes történettudománynak többnyire csak a maguk tudományszakának megfelelő szelvényét dolgozták fel, Az *egyetemtörténészek* pl. rendszerint a vizsgált felsőoktatási intézmény alapításának évét veszik figyelembe. *teológiai*-, és/vagy *orvosi fakultás* nélkül azonban az intézmény csonka marad. Ezt látjuk, ha akár a középkori magyar egyetemek sorsát, vagy a nagyszombati érseki főiskola felemelkedését vesszük figyelembe: *Nagy Lajos* pécsi-, *Zsigmond* (ó)budai-, *Hunyadi Mátyás* esztergomi egyeteme orvosi kar hiányában elenyészett, szemben a krakkóival, amely ma is virágzik. A nagyszombati. akkor válhatott egyetemmé, amikor *Mária Terézia* királynőnk orvosi karral látta el. Ennek jelentőségét még emeli, hogy az egyetemi ügyekért felelős *van Swieten* birodalmi főorvos reformjai következtében a Habsburg Birodalom a kor orvostudományának élvonalába emelkedett: Bécs, Prága, Krakkó, Nagyszombat/Pest, Grác, Padua és Pavia egyetemlein működő *van Swieten* tanítványok egységes „Bécsi Orvosi Iskolája” ugyanis az „*anatomiai gondolatra*” épült *európai orvostudomány* diadalát hozta.

Az értekezésből kiolvasható, mily nagy jelentősége volt annak, hogy – hazánktól eltérően - a lengyel nemzetet nem idegen-, hanem saját papok ill. paptanárok nevelték nemzeti identitástudatra és saját orvosok küzdöttek egészségéért, népszaporulatának emeléséért, testi-

szellemi teljesítőképessége fejlesztéséért. Lengyelországot háromszor is felosztották, de – és ezt a sokszor hallható „*Jeszcze Polska nie zginęła*” mondás is őrzi - Krakkó egyetemének orvosi karán kiképzett lengyel orvosok ennek fenntartásához jelentősen hozzájárultak.

EPIKRÍZIS

A disszertáció témaválasztása, címe formai és tartalmi szempontból egyaránt megfelelő. Forrásai szakmai szempontból relevánsok; téziseiben is megjelölt kitűzött célját: a magyar lengyel orvosi kapcsolatok történelmi szerepének egységes összefoglaló megvilágítását elérte. Kiemeli a kapcsolattörténet jelentőségét, ezáltal a *correlatiós medicohistoria* módszerét erősítette, sőt aktuálpolitikai szempontokat is érvényesít. Tézisei a követelményeknek megfelelnek és jól foglalják össze az értekezés érdemi részében foglaltakat, azokból levont következtetései ugyancsak helytállóak, korunk egyesült Európája ill. a regionális egészségügy szemszögéből is figyelemre méltók.

A bírálatomban felsorolt észrevételek nem kifogások, hanem a jól választott, kimeríthetetlenül gazdag téma további kutatási-feldolgozási lehetőségeit világítják meg.

Fent elmondottak alapján a bírálatra értekezést

nyilvános vitára alkalmasnak

tartom, ezért

nyilvános vitára bocsátását ajánlom.

Karasszon Dénes Ph.D., DSc.

az MTA doktora